

PRAVNI I POVIJESNI ASPEKTI SLOBODE GOVORA U STUDENTSKIM POKRETIMA 1968. i 1971. S POSEBNIM OSVRTOM NA SR HRVATSKU

Tena Konjević

studentica 3. godine Pravnog fakulteta Osijek
E-adresa: konjevic.tena@gmail.com

Stručni članak

UDK 323.233-057.875(497.5)"1968/1971"
342.727(497.5)(091)

Rad primljen 31. ožujka 2020.

Bruno Raguz

student 2. godine Diplomskog studija povijesti
Filozofskog fakulteta u Rijeci
E-adresa: brunoraguz@gmail.com

Sažetak

Rad se bavi studentskim pokretima koji su se odvijali 1968. odnosno 1971. godine, prije svega na području SR Hrvatske. Iz širokog korpusa događaja i procesa koji su se događali tijekom revolucionarnih studentskih godina, rad izdvaja problematiku slobode govora kao ključnu za afirmaciju cjelokupnog procesa izgradnje društva. U radu se analizira pravna regulativa i njezini učinci na slobodu govora na području SFRJ, odnosno SR Hrvatske te se navedena pravna pitanja uklapaju u povijesni okvir događanja koja su ključna za njihovo razumijevanje.

Ključne riječi: *studentski pokreti, 1968., 1971., SR Hrvatska*

1. UVOD

Studentski pokreti 1968. i 1971. godine predstavljaju nesumnjivo jedan od najvažnijih procesa nakon kraja Drugog svjetskog rata. No navedeni pokreti bili su prije svega višedimenzionalni, pa tako mnogi autori navode kako su, osim političkih i društvenih učinaka, imali i socijalne odnosno gospodarske reperkusije. Jasno je, kako jedan rad ne može ponuditi sveobuhvatnost navedenih tema, stoga se rad bavi jednim specifičnim aspektom koji se odnosi na slobodu govora. Sloboda govora u ovom radu smatra se kao jedno od temeljnih polazišta koje je moralo biti ostvareno ili kojemu se težilo kako bi se uopće mogao ostvariti studentski pokret kakav je bio. Stoga, rad primarno analizira ustavne i međunarodnopravne regulative iz druge polovine 20. stoljeća koje se odnose

na pitanje ljudskih prava i sloboda općenito, a posebice slobodnog iznošenja vlastita mišljenja u javni diskurs, odgovarajući time na pitanje koliko su jugoslavenski propisi bili spremni dati prostora izražavanju tadašnjih studenata. Uklapajući pravne aspekte u povijesni okvir, ponudit će se komparacija međudjelovanja pravnih i povijesnih čimbenika navedenih procesa. Osim toga, korištenjem građe u vidu periodike koja je izlazila u Rijeci tijekom godina koje obuhvaća rad, prikazat će se odjeci navedenih problema u javnom prostoru, što se također može smatrati iskazom slobode govora.

U izradi rada korišteni su primarni izvori u vidu izvora prava te periodička građa dnevnih i mjesečnih tiskovina, a uz to i dodatna sekundarna literatura.

2. STUDENTSKI POKRET KAO SVJETSKA MINI REVOLUCIJA – ŠIROKI POVIJESNI OKVIR

Na svjetskoj političkoj i društvenoj sceni 1968. godina bila je izrazito burna, pokreti i promjene koje su oni zahtijevali bili su tad široko rasprostranjeni gotovo po cijelom svijetu, od istoka do zapada, od komunističkih zemalja do zemalja tzv. zapadne demokracije.¹ Studentske pokrete na svjetskoj razini upravo odlikuje kozmopolitski karakter koji ih izdvaja od svih drugih pokreta toga vremena, tako se osim prema državnim uređenjima može reći i da je pokret zahvatio zemlje krajnje različite s obzirom na veličinu i broj stanovnika: primjerice, studenti su svoj pokret imali i u SAD-u, ali i na malenom Haitiju.² Mark Kurlanski piše knjigu pod naslovom *1968. – godina koja je uzdrmala svijet*, a H. Klasić dodaje da je riječ bila o jednoj od najturbulentnijih godina 20. stoljeća.³ Mnoge su zemlje upravo tih godina željele reforme, a socijalistički sustav bio je već javno napadnut 1956. godine u Mađarskoj, kada su Mađari otvoreno ustali za demokratsko društvo, simbolički se odričući komunizma isijecanjem komunističkih obilježja na zastavama Narodne Republike Mađarske.⁴ Pokret nije ostvario rezultate, no neuspjeh pokreta u Mađarskoj nije zaustavio ideje o liberalizaciji unutar sovjetskog bloka, kao niti procese koji su se neovisno o tomu odvijali i u drugim zemljama kao što je to bio slučaj u Jugoslaviji. Jedan od temeljnih i vrlo važnih razloga razvoja takvih pokreta upravo kod mladih svakako je i želja za time da se generacije nakon Drugog svjetskog rata razlikuju od svojih roditelja, želja je to da se pokažu drukčijima, a upravo su to čini izražavanjem svojih stavova. Neki autori takve proteste nazivaju *protestima protiv dosade* kojima su studenti željeli promijeniti ne samo političko-gospodarsku već i društvenu situaciju.

¹ Dukovski, Darko, Istra i Rijeka u Hrvatskom proljeću, Alinea, Zagreb, 2007., str. 16.

² Šimonović, Robert, Studentski prosvjedi 1968., Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2018., diplomski rad, str. 13.

³ Klasić, Hrvoje, Jugoslavija i svijet 1968., Naklada Ljevak, Zagreb, 2012., str. 7.

⁴ Dukovski, Darko, Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. st., II: od 1914. do 1999., Alinea, Zagreb, 2005., str. 226.–229.

Začetak misli o studentskim protestima valja tražiti u Američkom pokretu za građanska prava koji se zalagao za pravo glasa Afroamerikanaca, ali je postao uzor tadašnjim studentima.⁵ Nezadovoljstvo je bio glavni faktor koji je povezivao sve pokrete, a prije svega se tu može misliti na nezadovoljstvo studentskim standardom.⁶ Ipak, razloge studentskog nezadovoljstva ne treba tražiti samo u niskom, gotovo nepostojećem, studentskom standardu već i u širokim i vrlo različitim uzrocima među kojima se ističe prije svega militarizam odnosno problemi povezani s ratovima, a prema H. Klasiću „katalizator“ za pokrete bio je upravo Vijetnamski rat.⁷ Antiratni prosvjedi isprva u SAD-u, proširit će se diljem svijeta.⁸ Potpora za teze o Vijetnamskom ratu kao katalizatoru nalazi se u događajima što su se odvijali 17. i 18. veljače 1968. godine u Njemačkoj, gdje je održan *Vietnam Congress* koji je okupio oko pet tisuća studenata i aktivista koji su izražavali protivljenje ratu u Vijetnamu.⁹

No, što je ipak bilo ključno za razvoj ovakvog masovnog pokreta? Nezadovoljstvo standardom, problemi rata ili pak prezir prema svijetu u kojem su mladi odrastali? Vrlo je važan faktor za razvoj pokreta studenata toga doba bila upravo sve prisutnija sloboda govora zbog koje se mladi ljudi više nisu libili izraziti svoje mišljenje, nisu se bojali tražiti promjene iako su bili često svjesni svih problema na koje mogu naići, što je najbolje sadržano u sloganu *Budimo realni tražimo nemoguće!* Takav čin mladih i obrazovanih ljudi koji su se upravo profilirali na sveučilištima bio je temelj razvoja društva u cjelini kojemu je nakon svih događaja iz tada nedavne prošlosti bilo nužno osigurati razvoj na liberalnim i demokratskim osnovama kao zalag prevencije nekih budućih stradanja.

3. STUDENTSKI POKRET U HRVATSKOJ 1968. I 1971.

Studentski pokreti 1968. i 1971. godine u Jugoslaviji, a potom i u Hrvatskoj, različiti su prije svega s obzirom na svoju narav: jedan je orijentiran na socijalne probleme, dok je *Hrvatsko proljeće* termin koji je inače vrlo širok, a posljedično je bio orijentiran i na nacionalna pitanja te afirmaciju hrvatske ideje unutar koje je posebno bitno i pitanje borbe za hrvatski jezik koje je sporno još od *Novosadskog dogovora*, odnosno od *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog jezika* iz 1967. godine. No, iako različiti jednako kao i svi svjetski pokreti imali su zajedničku želju za slobodom izražavanja i govora o temama koje su sustavno bile zatirane, a osim pitanja jezika bilo je to pitanje nacionalnosti, ali i vrlo praktična pitanja gospodarske i monetarne naravi koje se možda najbolje ocrta u sloganu *Hrvatskoj njezine devize!*, objavljenog tijekom štrajka studenata 1971. godine.

⁵ Šimonović, Robert, *op. cit.* (bilj. 2), str. 5.

⁶ Klasić, Hrvoje, *op. cit.* (bilj. 3), str. 77.–78.

⁷ Klasić, Hrvoje, *op. cit.* (bilj. 3), str. 78.

⁸ Šimonović, Robert, *op. cit.* (bilj. 2), str. 14.

⁹ Klasić, Hrvoje, *op. cit.* (bilj. 3), str. 80.

Predmet ovoga rada ipak nisu povijesni događaji i kronologije, već pitanje kako su studenti izražavali svoje stavove i mišljenja.

Govoreći o protestima 1968. godine, javlja se temeljno pitanje o naravi takvih protesta, a ono jest: je li to bila kritika samoupravnog socijalizma ili je bila riječ o kritici vlasti. No jedno je bilo sigurno: osjećaj nezadovoljstva zahvatio je sve slojeve i dijelove društva.¹⁰ Govoreći o studentima i protestnim aktivnostima, svima je zajednička borba za bolji studentski standard, no studenti su uvijek bili svjesni da njihovi studentski problemi nisu izolirana pojava.¹¹ Događanja u Zagrebu 1968. godine bila su potaknuta događanjima u Beogradu i protestima u Studentskom gradu, no oni su se umjesto protesta na ulicama odlučili za održavanje protesta na fakultetima radi izoliranja pokreta.¹² Oko pitanja demonstracija na ulicama puno se polemizirao te je dolazilo do nesuglasica kao što je to između Gaje Petrovića i Marka Veselice¹³ u kojima se raspravlja tko je ekstremist i tko želi zadržati studente izvan ulica.¹⁴ No, stav Saveza komunista Hrvatske i drugih političkih organizacija bio je jasan, bili studenti ekstremni ili ne pokret je potrebno suzbiti, a ako ne – barem ga staviti pod kontrolu.¹⁵ S druge strane intelektualci koji su mogli, a i morali podržati pokret studenata ostali su gotovo nijemi prema nastojanjima studenata, što je najbolje opisati nedostatkom „građanske hrabrosti“.¹⁶ Na kraju, pokret u Zagrebu 1968. godine dobio je prije svega socijalni karakter jer se kao poticaj za njega uzimalo nezadovoljstvo provedenim reformama, a karakteru je i dodan epitet „antirevolucionarni“,¹⁷ premda je svima jasno da to nije istinito.

Događaji koji su se odvijali tijekom 70-ih godina 20. stoljeća nosili su oznaku „protujugoslavenski“,¹⁸ u trenutcima kada su se hrvatski, ali i slovenski političari zalagali upravo za slabu konfederaciju.¹⁹ Stoga se može reći da je polazište 1971. godine bila autonomija republika,²⁰ a u slučaju Hrvatske upravo je Savez komunista Hrvatske postao temelj pokreta

¹⁰ Klasić, Hrvoje, *op. cit.* (bilj. 3), str. 53.

¹¹ Klasić, Hrvoje, *op. cit.* (bilj. 3), str. 77. –78.

¹² Klasić, Hrvoje, *op. cit.* (bilj. 3), str. 193.

¹³ Gajo Petrović je hrvatski filozof i vrlo istaknuti predstavnik *praksisovaca*, a Marko Veselica je hrvatski političar i ekonomist, oba su imali istaknute uloge tijekom studentskih gibanja 1968.

¹⁴ Klasić, Hrvoje, *op. cit.* (bilj. 3), str. 195.

¹⁵ Klasić, Hrvoje, *op. cit.* (bilj. 3), str. 203.

¹⁶ Klasić, Hrvoje, *op. cit.* (bilj. 3), str. 213.

¹⁷ Klasić, Hrvoje, *op. cit.* (bilj. 3), str. 217.

¹⁸ Dukovski, Darko, *op. cit.* (bilj. 1), str. 18.

¹⁹ Dukovski, Darko, *op. cit.* (bilj. 1), str. 19.

²⁰ Tripalo, Miko, Hrvatsko proljeće, NZMH, Zagreb, 2001., str. 284.

kojemu su se priključili i studenti.²¹ Ispravno je smatrati da se navedeni događaji ne mogu gledati kao izolirani slučaj, a 1971. predstavlja vrhunac sukoba unutar socijalističkog društva,²² Kako ističe M. Tripalo „(...) da nam je bilo omogućeno, da je bilo više strpljenja uspjeli bismo svi zajedno uz Titov autoritet pronaći uspješnije i bezbolnije rješenje.“²³ Znajući kako se pokret završio i da je ispunjen tek manji dio uvjeta koje su studenti tražili, a Tito je tek prividno obećao poboljšanja koja su studenti tražili. Uz to 1971. završila je mnogo rigoroznije nego li je to bio slučaj s 1968., pa su tako *Proljeće* obilježila uhićenja studenata i ukidanje listova koje je krenulo od sastanka koji se održao 4. srpnja 1971. godine,²⁴ na kojem je Tito nagovijestio da će i Jugoslavenska narodna armija biti „poput kirurškog noža“ prema svim nezadovoljnicima, a shodno tome i studentima.²⁵ Za slom pokreta ipak je najvažniji tzv. *Sastanak u Karađorđevu*, sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije koja se održala krajem studenog i početkom prosinca 1971. godine, a o ozbiljnosti cijele situacije govori i podatak da su za vrijeme sastanka u Karađorđevu postojali planovi Jugoslavenske narodne armije za intervencijom u Hrvatskoj.²⁶ Unatoč svemu, studentski pokret bili su iznimno važni i u 1971. godini, u trenucima kada se artikulirala želja za „nationalnim“, ali i želje za onim što bi se u najširem smislu zvalo „sloboda“.

Stoga, može se zaključiti da je pokret 1968. bio prije svega usmjeren na promjene u društvu vođen, među ostalim, i poznatom parolom „Dolje crvena buržoazija!“, dok je pokret 1971. godine bio uz hrvatsko rukovodstvo. Pa ipak, pokretu iz 1971. godine to nije pomoglo kako bi se izbjegla oštra reakcija vlasti, koja je u tolikom opsegu izostala 1968. godine. S pravom se stoga postavlja pitanje provođenja procesa liberalizacije i primjene bilo kakvog pravnog okvira koji bi vodio tome.

4. TEORIJSKI OKVIR SLOBODE GOVORA

Jedno od glavnih obilježja demokratskog i pluralističkog društva pravo je na slobodu izražavanja te ujedno i izuzetno važan segment razvoja i napretka čovjeka kao pojedinca. Opća deklaracija o ljudskim pravima²⁷ (dalje: Opća deklaracija) i Međunarodni pakt o

²¹ Bermanac, Nikola, *Hrvatsko proljeće*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2018., diplomski rad, str. 10.

²² Tripalo, Miko, *op. cit.* (bilj. 20), str. 19.

²³ Tripalo, Miko, *op. cit.* (bilj. 20), str. 9.

²⁴ Bermanac, Nikola, *op. cit.* (bilj. 21), str. 15.

²⁵ Bermanac, Nikola, *op. cit.* (bilj. 21), str. 16.

²⁶ Bermanac, Nikola, *op. cit.* (bilj. 21), str. 32.–34.

²⁷ Opća deklaracija o ljudskim pravima Opće skupštine Ujedinjenih naroda, Rezolucija br. 217/3, 10. prosinca 1948.

građanskim i političkim pravima iz 1966.²⁸ međunarodno su jedni od važnijih dokumenata koji jamče pravo izražavanja kao temeljno ljudsko pravo. Na europskoj razini to je Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda u članku 10.²⁹ kojim se jamči pravo izražavanja kao širi pojam koji obuhvaća i slobodu mišljenja, primanja i širenja informacija i ideja neovisno o vlasti i granicama. Kao bi se spriječilo izražavanje koje nije blagonaklono, neškodljivo ili nevažno, sukladno praksi Europskog suda za ljudska prava, uvedena su ograničenja. Uvredljiv, šokirajući ili govor koji preispituje poredak, zaštitu sloboda te onaj koji uzrokuje zgražanje i moralnu osudu drugih ljudi i većine čini razlog zbog kojeg pravo na izražavanje nije apsolutno pravo. Ako se analizira drugi stavak navedenog članka Europske konvencije za ljudska prava, može se uočiti da je sloboda izražavanja sklona dužnosti i odgovornosti, zakonskim propisima i ograničenjima. Kao primjer zlorabe prava izražavanja koji se spominje kroz prizmu Konvencije svakako je govor mržnje. Također, potrebno je spomenuti da „sloboda izražavanja (...) prestaje djelovati tamo gdje poruka povrjeđuje druga načela i temeljna prava priznata Poveljom, kao što su zaštita ljudskog dostojanstva i načelo nediskriminacije“.³⁰ Na nacionalnoj razini slobodu govora, s druge strane, jamče gotovo svi ustavi.

Nadalje, sloboda govora bi označavala pravo izražavanja pojedinca, stoga se u nastavku teksta prožimaju oba pojma. Sloboda izražavanja konstitutivna je i instrumentalna pretpostavka za doseg razine samoispunjenja pojedinca i konstitucije te napredak demokratske zajednice. Pri tome to ne znači da se to pravo može iskorištavati na načine i u doseg u kojem se želi, ono nije apsolutno ljudsko pravo jer se u vidu prevencije zlorabe prava može ograničiti pod određenim kumulativnim pretpostavkama. Potrebno je naglasiti da je sloboda izražavanja uvijek primarno načelo, a potencijalna ograničenja su samo sekundarne iznimke koje se usko tumače. Nije ni svako pravo izražavanja jednako podložno stupnju pravne zaštite, odnosno neki su podložniji manjim ograničenjima javne vlasti, a drugi su podložniji većim ograničenjima. Potrebno je naglasiti postojanje

²⁸ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, broj 7/1976.

²⁹ Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Narodne novine, Međunarodni ugovori, broj 18/1997, 6/1999, 14/2002, 13/2003, 9/2005, 1/2006, 2/2010., čl. 10. 1: SLOBODA IZRAŽAVANJA

1. Svatko ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvaća slobodu mišljenja i slobodu primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj članak ne sprječava države da podvrgnu režimu dozvola ustanove koje obavljaju djelatnosti radija ili televizije te kinematografsku djelatnost.
2. Kako ostvarivanje tih sloboda obuhvaća dužnosti i odgovornosti, ono može biti podvrgnuto formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom, koji su u demokratskom društvu nužni radi interesa državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala, radi zaštite ugleda ili prava drugih, radi sprječavanja odavanja povjerljivih informacija ili radi očuvanja autoriteta i nepristranosti sudbene vlasti. (Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Narodne novine, Međunarodni ugovori, broj 18/1997, 6/1999, 14/2002, 13/2003, 9/2005, 1/2006, 2/2010.).

³⁰ Munivrana Vajda, Maja; Šurina Marton, Andrea, Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje? Analiza hrvatskog zakonodavstva i prakse u svjetlu europskih pravnih standarda, Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, god. 23, br. 2, 2016., str. 436.–437.

govora mržnje kao vrlo čestog razloga ograničavajućih iznimki u većini demokratskih zemalja.³¹

5. USTAVNOPRAVNI I MEĐUNARODNOPRAVNI OKVIR OSTVARIVANJA PRAVA U SVIJETU I JUGOSLAVIJI U DRUGOJ POLOVINI 20. STOLJEĆA

„Ustavnopravni okvir koji se odnosi na direktno ustavno, konvencijsko uređenje i zakonsku razradu ostvarivanja i zaštite slobode izražavanja kao subjektivnog prava čine: a) odgovarajuće odredbe Ustava Republike Hrvatske, b) odgovarajuća odredba Europske konvencije, c) odgovarajući zakoni kojima se razrađuje pravo na slobodu izražavanja te d) zauzeta stajališta u konkretnim predmetima ESLJP-a kao i Ustavnog suda Republike Hrvatske.“³²

Na navedena aktualna područja zaštite slobode izražavanja, u nastavku će se staviti poseban naglasak, no za konkretno područje Jugoslavije.

5.1. USTAVNOPRAVNI OKVIR ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA U JUGOSLAVIJI

U nastavku će se analizirati, za početak, ustavna razdoblja u Jugoslaviji u širem razdoblju od 1946. do 1974. godine, sukladno donošenjima Ustava, a onda će se analiza suziti na razdoblja studentskih pokreta.

5.1.1. Tijek ustavnog razvitka Jugoslavije i Hrvatske do donošenja Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1963. godine

Razdoblje od 1946. do 1974. može se podijeliti na dva ustavna razdoblja u Jugoslaviji. Prvo razdoblje započinje donošenjem Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1946. godine, a traje do donošenja Ustava Socijalističke Federativne Republike Hrvatske 1963. godine koji ujedno označava početak drugog razdoblja. Drugo razdoblje završava 1974. godine kada je donesen posljednji Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Kada se govori o općem ustavnom razvitku socijalističkih zemalja, potrebno je naglasiti da počinje Ustavom Ruske Sovjetske Federacije Socijali-

³¹ Alaburić, Vesna, Ograničavanje „govora mržnje“ u demokratskome društvu – teorijski, zakonodavni i praktični aspekti, Hrvatska pravna revija: časopis za promicanje pravne teorije i prakse, god. 3, br. 2, 2003., str. 1., 2.

³² Arlović, Mato, Pravo na slobodu izražavanja misli (ustavnopravni okvir i ustavnosudska praksa u Republici Hrvatskoj), Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 53, br. 2, 2016., str. 385.

stičkih Republika iz 1918. godine te Ustavom SSSR-a iz 1924. godine. Iako su navedeni ustavi davali naizgled prikaz narodne demokracije, to je zapravo bio način prikriivanja jednostranačke, osobne diktature partija i vođa. Teorija o socijalističkoj zakonitosti zamijenila je vladavinu prava, a ustavi se mogu nazvati semantičkima, odnosno prikriivenima, „lažnima“.³³

Za početak, potrebno je ukratko razraditi povijesni tijek ustavnog razvitka Hrvatske, odnosno Jugoslavije do Ustava 1963. godine koji je ujedno i posljednji Ustav donesen prije početka studentskih pokreta. Naime, 1946. godine donesen je Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije (u nastavku: FNRJ), temeljen na centralističkom upravljanju i društvenom vlasništvu, a napisan je prema uzoru na sovjetski sustav. Godinu dana poslije, 1947., donesen je Ustav Narodne Republike Hrvatske koji je odredio to područje kao federalnu jedinicu FNRJ. Federalno načelo bilo je samo nominalno jer su *de facto* republičke vlasti bile transmisija savezne, partijske vlasti. Slijedio je „Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ i saveznim organima vlasti“ iz 1953. godine koji je još više oslabio federativno načelo, a kojim je izmijenjen znatan dio Ustava iz 1946. godine. Tim Ustavom naglašeno je da vlast pripada radnom narodu te je radnička klasa dobila svoj politički subjektivitet. Iste te godine donesen je Ustavni zakon Narodne Republike Hrvatske kojim je uređen odnos između Hrvatske i Jugoslavije te struktura najviše državne vlasti.³⁴

5.1.2. Ustavnoppravna zaštita ljudskih prava i sloboda u Jugoslaviji u vrijeme i nakon studentskih pokreta

Kako bi se jasnije razumio pravni aspekt slobode govora u razdoblju studentskih pokreta, potrebno je izučiti ustavni doseg tog vremena. Naime, prije studentskih pokreta, 1963. godine donesen je Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije³⁵ koji je označavao vrhunac centralizacije. No, Ustav u početnom obliku nije vrijedio sve vrijeme dok je bio na snazi, već je mijenjan ustavnim amandmanima 1967., 1968. i 1971. godine. Amandmani su omogućili promjenu regulacije odnosa između federacije i republika u vidu jačanja položaja republika. Posljednji amandman je smanjio ovlast federacije u vidu zakonodavstva i investicija te time postao preteča novoga Ustava 1974. godine.³⁶

³³ Mihaljević, Josip, Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946. – 1974., Časopis za suvremenu povijest, god. 43, br. 1, 2011., str. 25., 34.

³⁴ Cf. *ibid.*, str. 34.–36.

³⁵ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, broj 14/1963.

³⁶ Mihaljević, Josip, *op. cit.* (bilj. 31), str. 37., 38.

Najvažnije su ustavne odredbe o slobodi govora u razdoblju studentskih pokreta, odnosno u nešto širem razdoblju između 1963. i 1974. godine. Naime, Ustav iz 1963. godine³⁷ sadrži glavu III. u kojoj iznosi „slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina“. Ustav jamči aktivno i pasivno biračko pravo svim punoljetnim građanima te ne ograničava to pravo kao što je činio prijašnji Ustav. Kada se govori o slobodi izražavanja, odnosno govora, potrebno je naglasiti važnost članka 40. Ustava koji jamči slobodu tiska, informiranja, udruživanja, govora, zabrana cenzure te ograničenje tih prava:

„Član 40

Zajemčena je sloboda štampe i drugih vidova informacija, sloboda udruživanja, sloboda govora i javnog istupanja, sloboda zbora i drugog javnog okupljanja.

Građani imaju pravo da putem sredstava informacija izražavaju i objavljuju svoja mišljenja, da se koriste sredstvima informacija za svoje obaveštavanje, da izdaju novine i drugu štampu i šire informacije putem drugih sredstava obaveštavanja.

Ovim slobodama i pravima niko se ne sme koristiti radi rušenja osnova socijalističkog demokratskog uređenja utvrđenog ovim ustavom, radi ugrožavanja mira, ravnopravne međunarodne saradnje ili nezavisnosti zemlje, raspirivanja nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti, ili radi podsticanja na vršenje krivičnih dela, niti na način kojim se vređa javni moral.

Saveznim zakonom određuje se u kojim slučajevima i pod kojim uslovima korišćenje tim slobodama i pravima protivno ovom ustavu, povlači ograničenje ili zabranu njihovog korišćenja.

Štampa, radio i televizija dužni su istinito i objektivno obaveštavati javnost, kao i objavljivati mišljenja i informacije organa, organizacija i građana, koji su od interesa za obaveštavanje javnosti.

Zajemčeno je pravo na ispravku objavljene informacije kojom se nanosi povreda pravu ili interesu čoveka ili organizacije.

Radi što šireg obaveštavanja javnosti društvena zajednica stvara povoljne uslove za razvitak odgovarajućih delatnosti.³⁸

³⁷ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, broj 14/1963.

³⁸ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, broj 14/1963, čl. 40.

Nadalje, Ustav koji je slijedio nakon studentskih pokreta jest Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. godine.³⁹ Kao novost u odnosu na prijašnje ustave, Ustav SFRJ iz 1974. godine sadrži zaseban dio koji se odnosi na slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina što čini osnovu za tumačenje Ustava, a onda i zakona. Osnovna načela Ustava označavala su napuštanje dotadašnje tradicionalne individualističke koncepcije sloboda i prava u odnosu na Ustav iz 1963. godine. Navedeni individualistički koncept koji je dotad vladao označavao je karakteristiku liberalne buržoaske ustavnosti u kojem je čovjek suprotstavljen državi. Pojedinaac je u trajnoj suparničkoj poziciji prema državi koja treba postati samo pasivni sudionik tog odnosa. Ustav iz 1974. godine vezao je društvene odnose s ljudskim pravima i slobodama tako da je cjelokupni društvenopolitički i društveno-ekonomski sustav prilagodio čovjeku. Slobode i prava čovjeka, stoga, čine konstitutivni dio cjelokupnih socijalističkih demokratskih odnosa. Naglašava se važnost čovjeka kao radnika te kao društvenog bića u odnosima i okolnostima u kojima se nalazi. Ustavom se utvrđuje da su slobode i prava građana ograničene isključivo slobodama i pravima drugih građana te osnovnim vrijednostima i interesima socijalističke društvene zajednice. Ustav izričito traži obvezu zakonodavca da definira slučajeve i uvjete za ograničavanje ili zabranu korištenja pripadajućim slobodama i pravima. Navedeni Ustav ostao je, u najvećoj mjeri, vjeran prethodnom Ustavu, no u vezi s vrstama individualnih prava, sloboda i dužnosti došlo je do stanovitih promjena. Potrebno je istaknuti pojavu novih ustavnih prava i sloboda koji su omogućili proširenje i obogaćenje cjelovitosti ljudskih sloboda i prava. Među najvažnijim novim pravima mogu se ubrojiti i „pravo rada društvenim sredstvima (član 14.), pravo čoveka na zdravu životnu sredinu (član 192.), pravo i dužnost građanina da učestvuju u društvenoj samozaštiti (član 173.), pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece (191.) i pravo građanina na stan u društvenoj svojini (član 164.)“.⁴⁰

Pod politička prava i slobode Ustav iz 1974. godine jamči slobodu tiska i drugih oblika informiranja. Sloboda tiska podrazumijeva slobodu izražavanja i objavljivanja svojih mišljenja preko dostupnih sredstava informiranja i masovnog komuniciranja. Stoga, može se reći da je sloboda informiranja jedna dimenzija slobode tiska. S druge strane, sloboda tiska podrazumijeva pravo građana ili skupine građana na izdavanje tiskovnih oblika i širenja informacije drugim dostupnim sredstvima. Potrebno je naglasiti da je u sustavu socijalističkog samoupravljanja položaj sredstava za informiranje takav da on čini dio sustava. Ustavom SFRJ iz 1974. godine ustanovljeno je i novo političko pravo, a to je pravo na informiranost, odnosno obaviještenost. Naime, „članom 168. Ustava SFRJ zajemčeno je pravo građana da bude obavješten kako o događajima u svetu tako i o događajima u zemlji koji su od interesa za širu društvenu zajednicu“. Kako pravo na informiranost ne bi ostala samo ustavna formalnost, Ustavom su utvrđene posebne dužnosti sredsta-

³⁹ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, broj 9/1974.

⁴⁰ Stojanović, Dragan, Slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina u Ustavu SFRJ od 1974. godine, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, 1979., str. 353., 354., 356.

va javnog informiranja. Istinitost i objektivnost obavještanja javnosti od strane tiska, medija, televizije i ostalih sredstava informiranja te objavljivanje mišljenja i informacija tijela, organizacija i građana od interesa za javnost. Pri poštovanju prethodnog ograničenja vrlo je važno istodobno balansirati slobode kako ne bi došlo do cenzure.⁴¹

Naime, kada se govori o slobodi govora odnosno izražavanja, potrebno je navesti članak 167. i 168. Ustava iz 1974. godine:

„Član 167.

Zajamčena je sloboda štampe i drugih vidova informiranja i javnog izražavanja, sloboda udruživanja, sloboda govora i javnog istupanja, sloboda zbora i drugog javnog okupljanja. Građani imaju pravo da putem sredstava informiranja izražavaju i objavljuju svoja mišljenja. Građani, organizacije i udruženja građana mogu, pod uvjetima određenim zakonom, izdavati štampu i širiti informacije putem drugih sredstava informiranja.

Član 168.

Zajamčuje se pravo građanina da bude obavješten o događajima u zemlji i u svetu koji su od interesa za njegov život i rad, kao i o pitanjima od interesa za zajednicu. Štampa, radio i televizija i druga sredstva javnog informiranja i komuniciranja dužni su da istinito i objektivno obavješćavaju javnost, kao i da objavljuju mišljenja i informacije organa, organizacija i građana koji su od interesa za javnost. Zajamčeno je pravo na ispravku objavljene informacije kojom se nanosi povreda prava ili interesa čoveka, organizacije ili organa.“⁴²

Ustav SFRJ iz 1974. godine jamči pravnu neotuđivost individualnih sloboda i prava, ali i princip prema kojem se ljudske slobode, prava i dužnosti ostvaruju i ispunjavaju na temelju Ustava. No, unatoč tomu, Ustav dopušta i određenu zakonsku intervenciju koja je moguća samo kada je to Ustavom predviđeno. Ustavni sud Jugoslavije donijet će mjerodavnu odluku u slučaju pojave sumnje u navedeno ustavno ovlaštenje. Naime, usporedi li se s Ustavom SFRJ iz 1963. godine, uočit će se sličnost u vidu zaštite sloboda i prava te njihove sudske zaštite sadržanim u odredbama ukazanih na sudstvo, javno tužiteljstvo, ustavnost i zakonitost.⁴³

⁴¹ Cf. *ibid.*, str. 367., 368.

⁴² Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, broj 9/1974, čl. 167, 168.

⁴³ Stojanović, Dragan, *op. cit.* (bilj. 26), str. 371.–373.

5.2. MEĐUNARODNOPRAVNI OKVIR ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA U SVIJETU I JUGOSLAVIJI

U nastavku će se analizirati i navesti najvažniji međunarodni dokumenti koji štite ljudska prava i slobode, a posebice slobodu govora, odnosno izražavanja. Također, analizirat će se međunarodni dokumenti koje je Jugoslavija usvojila, odnosno izostavila usvojiti te radi komparacije i načini implementacije međunarodnih dokumenata u aktualnom Ustavu Republike Hrvatske.

5.2.1. Međunarodni dokumenti za zaštitu ljudskih prava

Kako bi se bolje razumjela (ne)primjena međunarodnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava u Jugoslaviji, potrebno je spomenuti i analizirati nekoliko općih međunarodnih akata koji su doneseni do 1974. godine, a koji štite temeljna ljudska prava. Također, dat će se primjer aktualne hrvatske implementacije navedenih međunarodnih dokumenata kao opreka tadašnjem jugoslavenskom zakonodavstvu te kao uvod u analizu posljedica izostanka njihove implementacije.

Pojedinci su sve do Drugog svjetskog rata imali prava koja su bila regulirana isključivo nacionalnim pravnim poretcima i zakonodavstvima pojedinih država. No, nakon rata dolazi do širenja zaštite ljudskih prava na svjetske dimenzije, prvenstveno angažmanom Ujedinjenih naroda. Povelja Ujedinjenih naroda, Opća deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima doneseni su od strane Ujedinjenih naroda i postali temeljni dokumenti te organizacije za zaštitu ljudskih prava. S druge strane, kada se govori o zaštiti ljudskih prava na europskoj razini, potrebno je spomenuti Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Opća deklaracija o ljudskim pravima bila je temelj za razvoj načela zaštite ljudskih prava u Konvenciji. Nadzor nad ispunjavanjem obveza preuzetih Konvencijom obavljala je Europska komisija za ljudska prava i Europski sud za ljudska prava. Nakon donošenja tog dokumenta, čovjek je postao subjektom europskog međunarodnog prava u kontinentalnoeuropskome pravnom krugu, dok je u Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika vladala drukčija doktrina. Naime, socijalističke zemlje nisu priznavale međunarodni subjektivitet čovjeka kao pojedinca pod argumentacijom da bi se time omogućilo imperijalističkim državama miješanje u unutrašnje poretke slabijih zbog zaštite ljudskih prava pojedinca. Prema tome, komunističke zemlje, sve do pada njihova poretka u Europi, nisu potpisale Opću deklaraciju o ljudskim pravima.⁴⁴

⁴⁴ Mihaljević, Josip, *op. cit.* (bilj. 31), str. 28., 31.

Opća deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda⁴⁵ navodi da ograničenja prava i sloboda te zahtjevi morala, javnog reda i općeg blagostanja mogu dovesti do sukoba ljudskih prava jednih s drugima. Također, navodi i temelje ljudskih prava kao što su jednakost, solidarnost i sloboda te naglašava da svrha ljudskih prava nije kršenje prava drugih ljudi s jednakim pravima. Svojevrsni prethodnik zaštite ljudskih prava zasigurno je Velika povelja slobode iz 1215. godine koja obuhvaća prirodna prava koja pripadaju čovjeku samim činom njegova rođenja, a koja su iznad građanskih i političkih prava. Opća deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda sadrži također i važnu odredbu vezanu za sprječavanje cenzure u svijetu, odnosno štiti ljude od cenzure provođenjem kampanja i pravnih postupaka protiv osoba koje narušavaju zabranu cenzure na nacionalnoj i međunarodnoj razini. Autor djela „Ljudska prava i sloboda govora“, Đorđe Obradović, objašnjava mogućnosti ograničavanja prava na slobodu govora i tiska. Naime, ono prvenstveno može biti ograničeno mjestom, vremenom i načinom govora, može se ograničiti i čuvanjem državne, vojne ili poslovne tajne, zatim aspektima političkih propisanih govora u parlamentima i drugo. Autor preuzima i shvaćanje dvostruke naravi suvremenoga prava na slobodu izražavanja kao temeljnog ljudskog prava, odnosno temeljnog građanskog prava, tj. suprotstavljanjem osobnog i političkog prava. Naime, naglašava se da sloboda izražavanja nije nužan uvjet individualnog pojedinca, nego preduvjet zajedničkog opstanka demokratskoga društva.⁴⁶

Kada se govori o aktualnom hrvatskom zakonodavstvu kao opreci onom koje je vrijedilo u Jugoslaviji vezanom za slobodu govora, potrebno je, za početak, naglasiti da je Hrvatska implementirala načela Opće deklaracije Ujedinjenih naroda o pravima čovjeka što je Jugoslavija izostavila učiniti. Naime, utjecaj navedenog, na svjetskoj razini važnog dokumenta, vidno se preslikava u Ustavu Republike Hrvatske na člancima 16., 38. i 39. koji glase:

„Članak 16.

Slobode i prava mogu se ograničiti samo zakonom da bi se zaštitila sloboda i prava drugih ljudi te pravni poredak, javni moral i zdravlje.

Svako ograničenje slobode ili prava mora biti razmjerno naravi potrebe za ograničenjem u svakom pojedinom slučaju.

(...)

Članak 38.

Jamči se sloboda mišljenja i izražavanja misli.

⁴⁵ Opća deklaracija o ljudskim pravima Opće skupštine Ujedinjenih naroda, Rezolucija br. 217/3, 10. prosinca 1948.

⁴⁶ Obradović, Đorđe, Ljudska prava i sloboda govora, Medijski dijalozi, god. 2, br. 4, 2009., str. 140., 144., 145.

Sloboda izražavanja misli obuhvaća osobito slobodu tiska i drugih sredstava priopćavanja, slobodu govora i javnog nastupa i slobodno osnivanje svih ustanova javnog priopćavanja.

Zabranjuje se cenzura. Novinari imaju pravo na slobodu izvještavanja i pristupa informaciji.

Jamči se pravo na pristup informacijama koje posjeduju tijela javne vlasti. Ograničenja prava na pristup informacijama moraju biti razmjerna naravi potrebe za ograničenjem u svakom pojedinom slučaju te nužna u slobodnom i demokratskom društvu, a propisuju se zakonom. Jamči se pravo na ispravak svakomu komu je javnom viješću povrijeđeno Ustavom i zakonom utvrđeno pravo.

Članak 39.

Zabranjeno je i kažnjivo svako pozivanje ili poticanje na rat ili uporabu nasilja, na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti.⁴⁷

Ukratko, iz prethodno navedenih članaka može se zaključiti da aktualni Ustav Republike Hrvatske propisuje općenitu mogućnost ograničenja sloboda i prava, zatim jamči slobodu mišljenja, izražavanja misli i prava pristupa informacijama i ispravka javne vijesti te izričito zabranjuje cenzuru i pozivanje ili poticanje na mržnju ili nesnošljivost. Sve što je navedeno u skladu je s Općom deklaracijom Ujedinjenih naroda o pravima čovjeka koja je ujedno služila i kao primjer donošenja načela na međunarodnoj razini.⁴⁸

Na primjeru aktualnog hrvatskog zakonodavstva dala se suvremena opreka nedovoljnoj zaštiti prava u Jugoslaviji. Naime, kada se komparira navedeno aktualno zakonodavstvo prilagođeno Općoj deklaraciji i ono u Jugoslaviji u drugoj polovini 20. stoljeća, uviđa se znatan napredak u vidu zaštite prava koja je detaljnija, jasnija, opširnija te prilagođena navedenim međunarodnim standardima, posebice u vezi sa zaštitom političkih prava građana. S druge strane, izostankom implementacije međunarodnih dokumenata od strane Jugoslavije, ali i tadašnje Hrvatske stvara se zatvoreni krug ustavnih odredbi reguliranih isključivo od strane jugoslavenskih vlasti, bez mogućnosti utjecaja međunarodne zajednice. No, nije samo Opća deklaracija stvorila temelj za napredak demokratskog društva u suvremenoj Hrvatskoj, a koje je izostalo u Jugoslaviji. Posljedice izostanka jugoslavenske implementacije brojnih relevantnih međunarodnih dokumenata bit će razrađene u nastavku.

⁴⁷ Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, broj 56/1990, 135/1997, 8/1998, 113/2000, 124/2000, 28/2001, 41/2001, 55/2001, 76/2010, 85/2020, 5/2014, čl. 16., 38., 39.

⁴⁸ Obradović, Đorđe, *op. cit.* (bilj. 7), str. 147.

5.2.2. Ratifikacija i primjena međunarodnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava u Jugoslaviji u drugoj polovini 20. stoljeća

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija nije usvojila Opću deklaraciju o pravima čovjeka kao jednog od temeljnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava. Takva činjenica veže se uz mišljenje tadašnje vlasti da bi usvajanje tog dokumenta značilo miješanje u unutrašnji poredak i narušavanje suverenosti, no, razlog neusvajanja krio se i u sukobu s Informbiroom. Nadalje, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija odlučila je ratificirati Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima koji jamči prava navedena u njegovu nazivu. Pakt navodi i zaštitu takvih prava bez ikakve diskriminacije na određenim osnovama. No, Jugoslavija, iako ratifikacijom tog dokumenta obvezana, nije poštovala zajamčena prava, ni u pravnom, a ni u faktičnom smislu. Naime, s obzirom na to da je Ustav prema pravnoj hijerarhiji viši od međunarodnih ugovora, prvenstveno će se poštovati odredbe Ustava. S obzirom na to da Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija nije uskladila odredbe Ustava i navedenog dokumenta koji jamči jednakost u pravima i dužnostima neovisno o političkom ili drugom mišljenju, to se i formalno nije primjenjivalo. Građani SFRJ nisu bili faktički jednaki pred zakonom s obzirom na svoje političko ili drugo mišljenje zbog mišljenja vlasti da su jednaki samo oni koji imaju „općeprihvaćeno“ političko ili drugo mišljenje. Jugoslavija je također ratificirala i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima koji također jamči podjednaku zaštitu protiv diskriminacija, a osobito one zbog političkog ili drugog mišljenja. Ispuštanje zabrane diskriminacije u Ustavu nije slučajna pogreška, već svjesni čin vlasti koji zbog unutrašnjeg normiranja nisu željeli ispuniti. Akt koji također jamči pravo na političko i drugo mišljenje, a ratificiran je od strane SFRJ jest Konvencija MOR-a, ratificirana Uredbom o ratifikaciji Konvencije br. 111. MOR-a.⁴⁹ No, ni odredbe te Konvencije nisu poštovane od strane vlasti države.⁵⁰

Osim dokumenata važnih u svjetskim dimenzijama, potrebno je naglasiti da Jugoslavija do kraja svoga postojanja nije ratificirala ni Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.⁵¹ Razlog nepotpisivanja same Konvencije *de facto* nije bio u odbijanju provedbe njezinih odredbi, koliko u političkim razlozima, posebice činjenice da Jugoslavija nije bila dio Vijeća Europe čije su članice većinski prihvaćale tu Konvenciju.⁵²

Naime, samom ratifikacijom međunarodnih dokumenata, Jugoslavija se u svjetskim razmjerima prikazivala kao država u kojoj ne postoji diskriminacija i ograničavanje slobode

⁴⁹ Uredba o ratifikaciji Konvencije br. 111 MOR-a, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, broj 3/1961.

⁵⁰ Šeks, Vladimir, Jugoslavija i međunarodni pravni dokumenti o pravima čovjeka, *Revija za sociologiju*, god. 20, br. 3–4, 1989., str. 352.–357.

⁵¹ Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, *Narodne novine*, Međunarodni ugovori, broj 18/1997, 6/1999, 14/2002, 13/2003, 9/2005, 1/2006, 2/2010.

⁵² Mihaljević, Josip, *op. cit.* (bilj. 31), str. 47., 48.

izražavanja, odnosno govora. Stvarni život ipak pokazivao je suprotnost, ponajviše na području izražavanja političkog mišljenja. Jugoslavija, a slijedom toga i Hrvatska nisu omogućile zaštitu prava građana u vidu navedenog prava, već su ravnopravnost pred zakonom imali isključivo oni koji su se priklanjali „općeprihvaćenom“ mišljenju. Neravnopravnost na takvim razinama omogućavala je diskriminaciju građana *de facto* i *de iure*.⁵³

6. ODJECI SLOBODE GOVORA STUDENTSKIH POKRETA NA PRIMJERU RIJEČKIH NOVINA

Tijekom godina koje su predmet proučavanja ovoga rada u Rijeci izlazi čitav niz novina i listova koji se bave problematikom studenata i mladih, ali se navedena pitanja pojavljuju i u drugim dnevnim tiskovinama kao što je to slučaj u *Novom listu*. Prateći periodičku građu može se dobiti odgovor na pitanje koliko su teme s problemima studentskog života prisutne u medijima, odnosno posredno koliko su mogle doći do javnog prostora, a time i dati preliminarna ocjena slobode govora na ovom *case study* primjeru. Iako treba napomenuti kako je riječka sredina već tada bila vrlo heterogena, stoga ne može poslužiti kao univerzalno mjerilo slobode govora u drugim zatvorenijim sredinama.

Novi list, dnevna tiskovina s dugim kontinuitetom izlaženja, često je donosila vijesti koje su se ticale studenata i „omladine“. Tako se u broju od 2. rujna 1968. godine donosi članak *Dovoljno mjesta za mlade stručnjake*⁵⁴ koji navodi sve prednosti razvoja riječkih fakulteta, dok se u broju 268.⁵⁵ navode zahtjevi studenata koji traže drukčije uvjete prijevoza od strane lokalnog autoprijevoznika čime se upućuje, doduše blaga, kritika postojećeg stanja. Članci u *Novom listu* ipak nisu orijentirani prema kritici postojećeg stanja, već su prije svega u funkciji prezentiranja službenih stavova. Tako su teme poput vijesti iz Saveza komunista i sličnih organizacija dosta česte, a jednako tako pojavljuju se i vijesti o organiziranju različitih manifestacija za studente poput onih iz broja od 21. kolovoza 1969. kada je Rijeka bila domaćin susreta mladih.⁵⁶

Od 1970. u Rijeci izlazi i časopis za pitanja u kulturi *Kamov*. Autori tekstova u *Kamovu* skloni su čestom preispitivanju ideoloških postavki sistema: tako se u broju 1/2 iz 1970. godine pojavljuje članak *Idejni aspekti nove ljevice*⁵⁷ koji se programski uklapa u djelova-

⁵³ Cf. *ibid.*, str. 49.

⁵⁴ *Novi list*, 2. rujna 1968., str. 4.

⁵⁵ *Novi list*, 19. studenoga 1969.

⁵⁶ *Novi list*, 21. kolovoza 1969., str. 4.

⁵⁷ *Kamov*, br. 1–2, 1970., str. 4.

nje lista, a osim toga predstavlja drukčije poglede na političke teme od onih u službenom tisku.

Pogledi su list koji je opstao do danas, a izdaje ga područni studij Teologije u Rijeci. List je tijekom godina studentskih pokreta donosio različita promišljanja o vjerskom životu mladih, ali i o razvoju cjelokupnog društva. U svome 13. broju objavljuju članak *Znamo li za što se spremamo?*⁵⁸ u kojemu bogoslovi odgovaraju na kritike mladih, čime se pokazuje kritičnost lista i prema Crkvi. U *Pogledima* objavljuje karikature Daniel Načinović tada student, a danas poznati hrvatski karikaturist i pjesnik koji se istaknuo upravo karikaturama koje su kritizirale ondašnje društvo i političko uređenje. Tako se danas u Državnom arhivu u Rijeci⁵⁹ čuva niz njegovih radova, od kojih je zanimljiva karikatura *Problemi* u kojoj prodavač na ulici umjesto vrućih kestena prodaje vruće probleme, aludirajući pri tome na stanje u društvu ili karikatura *Kritika* u kojoj je pero kojim se pišu kritike predstavljeno kao top, što jasno upućuje na važnost kritike i slobode govora.

U Rijeci izlazi i *Upitnik – list mladih* koji se možda i najintenzivnije bavi pitanjima mladih, ali i donošenjem kritičkog osvrta na probleme mladih. Tako je u broju 2/3 iz 1971. godine objavljen tekst koji se bavi pitanjima perspektiva mladih, koje su tada počele predstavljati znatan problem jer su studenti živjeli sve teže.⁶⁰ Također, list često govori o problemima u Savezu komunista (što nije bio čest slučaj): tako se u listu zamjera to što za prijem u Savez komunista treba ispuniti više uvjeta, nego li što se traži od samih članova kojima se zamjera neaktivnost.⁶¹ Problem je prema uredništvu i manjak povezanosti s drugim državama pa se zbog toga utemeljuje rubrika koja bi trebala povezati mlade, a jedan od članaka u njoj je *Mladi Italije i politika*.⁶²

U navedenom razdoblju izlazili su i drugi listovi poput *Dometa* Matice hrvatske, no već je iz navedenog jasno da su teme studentskog života u Rijeci zastupljene kroz javni tisak te da im se pristupalo iz različitih perspektiva i s različitim namjerama. Ipak, potrebno je još spomenuti i vrlo važnu struju u Rijeci poznatu kao *sinaxisti* koja se okupila 1969. godine tijekom organiziranja prvih duhovnih susreta koji su se upravo bavili problematikom mladih u Crkvi.⁶³ Rad navedene zajednice nije prošao nezapaženo te su se javila jasna protivljenja, no oni su nastavili s radom te su bili vrlo prisutni u medijima u kojima

⁵⁸ Pogledi, br. 13, 1970., naslovnica.

⁵⁹ HR-DARI-524.

⁶⁰ Upitnik – list mladih, svibanj-lipanj 1971., naslovnica.

⁶¹ Upitnik – list mladih, svibanj-lipanj 1971., str. 2.

⁶² Upitnik – list mladih, svibanj-lipanj 1971., str. 5.

⁶³ Roknić Bežanić, Andrea, Uloga i djelovanje katoličke zajednice mladih Synaxis u riječkome Hrvatskom proljeću, *Croatia Christiana periodica*, vol. 37, br. 71, 2013., str. 156.

su često iznosili stavove, očitovanja i dr.,⁶⁴ što je vrlo bitan iskaz slobode govora u ono vrijeme, posebice ako se uzme u obzir problematika kojom su se bavili.

7. ZAKLJUČAK

Pravno gledano, polazište za analizu slobode govora u vrijeme studentskih pokreta potrebno je pronaći u međunarodnim, europskim i nacionalnim odredbama koje su ga jamčile u to vrijeme. Za slobodu govora tog razdoblja Jugoslavije važni su ustavi iz 1963. i 1974. godine. Načela Ustava iz 1974. godine, donesenog nakon završetka studentskih pokreta, označavala su napuštanje dotadašnje tradicionalne individualističke koncepcije sloboda i prava u odnosu na Ustav iz 1963. godine. Međunarodnopravno gledano, Povelja Ujedinjenih naroda, Opća deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda samo su neki od temelja za implementaciju zajamčenih sloboda u nacionalno pravo koji su postojali već krajem 20. stoljeća. Međutim, SFRJ nije usvojila niti Opću deklaraciju o ljudskim pravima kao izuzetno važan i temeljni izvor svih ljudskih prava, već samo spomenute međunarodne pakteve i Konvenciju Međunarodne organizacije rada koje, unatoč usvajanju, također nije implementirala u nacionalne propise, pa ih, prema tome, formalno nije ni primjenjivala. Ratifikacijom spomenutih malobrojnih međunarodnih dokumenata, Jugoslavija se prema svijetu prikazivala kao država bez diskriminacije i ograničavanja slobode izražavanja. No u praksi se ipak pokazalo suprotno. Jugoslavija, a slijedom toga i Hrvatska, nisu omogućile pravodobnu zaštitu temeljnih prava, a posebice prava izražavanja građana, već su ravnopravnost pred zakonom imali isključivo oni koji su se priklanjali takozvanom „općeprihvaćenom“ mišljenju.

Studentski pokreti nedvojbeno su imali velik utjecaj na razvoj društva u cjelini gotovo na globalnoj razini. Prije svega, oni su bili iskaz volje i htjenja novih generacija koje nisu pristajale na svijet kakvog su naslijedile od svojih roditelja. Takvi pokreti prvi su jasan izraz slobode mladih, no odgovori vlasti iznimno su bitni kako bi se sagledao puni kapacitet slobode govora. Na primjeru Jugoslavije vidljivo je da, iako je nominalno postojala mogućnost da studenti izraze svoje nezadovoljstvo, riječ je bila tek o prividu kojim je partijsko rukovodstvo često kupovalo vrijeme, a restriktivne mjere koje su svu svoju silinu pokazale 1971. godine potvrda su tvrdnje da se pravne regulative *de facto* nisu provodile. Slomom studentskih težnji 1971. godine započinje dugo razdoblje „šutnje“ koji će trajati sve do početka 90-ih godina 20. stoljeća.

Stoga, uočivši napredak regulacije slobode govora u današnjem zakonodavstvu i primjeni u praksi, mogu se komparirati sa slobodama govora druge polovine 20. stoljeća u

⁶⁴ Roknić Bežanić, Andrea, *op. cit.* (bilj. 63), str. 159.–164.

cijeloj Jugoslaviji. Iako je današnje hrvatsko zakonodavstvo doživjelo svojevrsan regulatorni napredak, primjena u praksi zaista je učinila odmak od one iz prošloga stoljeća. Mladim naraštajima sada postaje nezamislivo da samo oni koji se priklanjaju većinskom mišljenju imaju širi spektar slobode govora od onih koji se takvim razmišljanjima ne priklanjaju. Suvremeni svijet je pomaknuo granice prava i sloboda, a posebice slobode govora. Hrvatska je na dobrom putu praćenja suvremenih aspekata razvoja slobode govora i njezine tolerancije, no i dalje nedovoljno da bi se mogli ravnati s nekim razvijenijim zemljama. Mada mi formalno jesmo slobodni i jednaki, i dalje postoje određene zapreke koje nam onemogućuju, kao modernom društvu, da se i osjećamo potpuno jednakima. Ideološka stajališta u našoj tradicionalno ukorijenjenoj okolini ostat će teško prebrodiva zapreka utopijskom konačnom ostvarenju potpune i ravnopravne primjene slobode govora, no vrijeme je zaista najbolji pokazatelj promjena. Upravo zato, studentski pokreti i njihova borba za slobodu govora ostaju kao trajna vrijednost u izgradnji liberalnog i demokratskog društva te ih kao takve treba promatrati jer su svojim djelovanjem omogućili važan povijesni iskorak u nekadašnjoj Jugoslaviji. Ostaje pri tome pitanje jesu li današnji studenti u svojim djelovanjima sačuvali potencijal za promjene kakav su imali studenti prije 50 godina? Nadajmo se da jesu te da su predrasude o pasivnosti mladih tek isprazni navodi nastali na pojedinačnim primjerima, a da su naši studenti i dalje spremni biti bitan činitelj razvoja društva.

POPIS LITERATURE

Knjige:

1. Dukovski, Darko, Istra i Rijeka u Hrvatskom proljeću, Alinea, Zagreb, 2007.
2. Dukovski, Darko, Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. st., II: od 1914. do 1999., Alinea, Zagreb, 2005.
3. Klasić, Hrvoje, Jugoslavija i svijet 1968., Naklada Ljevak, Zagreb, 2012.
4. Tripalo, Miko, Hrvatsko proljeće, NZMH, Zagreb, 2001

Članci:

1. Alaburić, Vesna, Ograničavanje „govora mržnje” u demokratskome društvu – teorijski, zakonodavni i praktični aspekti, Hrvatska pravna revija: časopis za promicanje pravne teorije i prakse, god. 3, br. 2, 2003., str. 80.–90.
2. Arlović, Mato, Pravo na slobodu izražavanja misli (ustavnopravni okvir i ustavnosudska praksa u Republici Hrvatskoj), Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 53, br. 2, 2016., str. 377.–411.

3. Mihaljević, Josip, Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946.–1974., Časopis za suvremenu povijest, god. 43, br. 1, 2011., str. 25.–51.
4. Munivrana Vajda, Maja; Šurina Marton, Andrea, Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje? Analiza hrvatskog zakonodavstva i prakse u svjetlu europskih pravnih standarda, Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, god. 23, br. 2, 2016., str. 435.–467.
5. Obradović, Đorđe, Ljudska prava i sloboda govora, Medijski dijalozi, god. 2, br. 4, 2009., str. 139.–149.
6. Roknić Bežanić, Andrea, Uloga i djelovanje katoličke zajednice mladih Synaxis u riječkome Hrvatskom proljeću, Croatica Christiana periodica, vol. 37, br. 71, 2013., str. 155.–170.
7. Stojanović, Dragan, Slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina u Ustavu SFRJ od 1974. godine, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, 1979., str. 353.–375.
8. Šeks, Vladimir, Jugoslavija i međunarodni pravni dokumenti o pravima čovjeka, Revija za sociologiju, god. 20, br. 3–4, 1989., str. 351.–362.

Izvori prava:

1. Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Narodne novine, Međunarodni ugovori, broj 18/1997, 6/1999, 14/2002, 13/2003, 9/2005, 1/2006, 2/2010.
2. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, broj 7/1976.
3. Opća deklaracija o ljudskim pravima Opće Skupštine Ujedinjenih naroda, Rezolucija br. 217/3, 10. prosinca 1948.
4. Uredba o ratifikaciji Konvencije br. 111 MOR-a, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, broj 3/1961.
5. Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, broj 56/1990, 135/1997, 8/1998, 113/2000, 124/2000, 28/2001, 41/2001, 55/2001, 76/2010, 85/2020, 5/2014.
6. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, broj 14/1963.
7. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, broj 9/1974.

Ostali izvori:

Diplomski radovi

1. Bermanac, Nikola, Hrvatsko proljeće, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2018.
2. Šimonović, Robert, Studentski prosvjedi 1968., Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2018.

Povijesni izvori – arhivska građa

1. Fond Državnog arhiva u Rijeci, sig. HR- DARI-524.

Povijesni izvori – periodika

1. Kamov, br. 1–2., 1970.
2. Novi list, 2. rujna 1968.
3. Novi list, 19. studenoga 1969.
4. Novi list, 21. kolovoza 1969.
5. Pogledi, br. 13, 1970.
6. Upitnik – list mladih, svibanj – lipanj 1971.

LEGAL AND HISTORICAL ASPECTS OF FREEDOM OF SPEECH IN STUDENT MOVEMENTS 1968-1971 WITH SPECIAL REFERENCE TO THE FEDERAL REPUBLIC OF CROATIA

Abstract

The paper deals with student movements that took place in 1968 and 1971, primarily in the territory of the then Federal Republic of Croatia. From the broad corpus of events and processes that have taken place during the revolutionary student years, the paper distinguishes the issue of freedom of speech, as very important for affirming the whole process. The paper analyzes the legal regulation and its effect on free speech in the territory of Yugoslavia and the Republic of Croatia, respectively, and addresses these legal issues in the historical context of events that are crucial for their understanding.

Keywords: *student movements, 1968, 1971, SR Croatia*